

Hoofdstuk II

DE ILLEGALE WERKER

door Anne de Vries

1. DE ILLEGALE WERKER IN DE LO EN DE LKP ALS TYPE

Een typering van de verzetsman, zoals hij in de LO en de LKP is ingeschakeld geweest, is niet mogelijk, zonder dat we eerst heel in het kort enige woorden wijden aan de aard van het verzet in de wijdvertakte organisatie, die spontaan geboren werd in de duistere periode der bezetting, met uitlopers in alle plaatsen en gehuchten, in alle levenskringen, in alle rangen en standen.

Als reeds het dagelijks werk een grote invloed heeft op de mens en diens karakter helpt vormen, hoeveel te meer zal dit het geval geweest zijn met het verzetswerk, dat de man of de vrouw, die zich daaraan overgaf, meer dan iets anders in beslag nam.

Welnu, wij menen te mogen zeggen, dat reeds de wijze, waarop dit verzet geboren werd, typerend was voor de Nederlandse volksaard.

Het verzet van de LO — de verzorging van de onderduikers — werd op tal van plaatsen ongeveer tegelijkertijd op eigen houtje begonnen, soms wel, maar dikwijls ook niet gestimuleerd op de wijze, zoals in het vervolg van dit hoofdstuk nader uiteen zal worden gezet. Als in nagenoeg geen andere organisatie kwam het in de LO aan op particulier initiatief en improvisatie. Toen men later de noodzaak van organisatie inzag, werd die organisatie opgebouwd van onderen naar boven, wat bij nagenoeg geen andere sector van het verzet het geval was. Deze groei is karakteristiek voor de Nederlander, die zijn vrijheid lief heeft en graag voor eigen verantwoordelijkheid werkt.

Het systeem had voor- en nadelen. Het voordeel was, dat het bestaan van een Topleiding geen levenskwesitie was en dat het voor de Duitsers nooit mogelijk is geweest — wat ze wel hebben gehoopt — door de arrestatie van één vooraanstaand man, in een belangrijke groep het verzet te breken of zelfs maar belangrijk te benadelen.

Een nadeel kon men het noemen, dat door deze typisch democratische bouw van de organisatie weinig aan rationalisatie kon worden gedaan. Groot opgezette nieuwe plannen waren bijna steeds onuitvoerbaar en men moest zich tevreden stellen met dikwijls ongeschikte mensen op bepaalde plaatsen. Want er was geen sterk centraal gezag, dat van bovenaf bevelen kon doorgeven, zoals dat in een leger het geval was. Wanneer een Toplid van de LO of LKP in een klein plaatsje bij de werkers van de plaatselijke afdeling moest zijn, dan werd hij niet ontvangen en naar de ogen gezien als een van de generaals van het grote leger der verborgen strijders, maar als een vriend en mede-arbeider. Hij kwam niet met bevelen, maar met adviezen en verzoeken; men had hem niet bij voorbaat te gehoorzamen, maar men overlegde met hem. En meestal werd men het dan wel eens en hield men zich gewetensvol aan de gemaakte afspraken.

En dit feit nu, dat men zelf de verantwoordelijkheid voor het verzet wilde dragen en dat men zich niettemin wilde voegen in organisatorisch verband (daarmee een deel van zijn vrijheid opgevend), deze twee typische elementen van het verlangen naar vrije verantwoordelijkheid en van het zich schikken naar orde, waren karakteristiek voor het verzet van de LO en — in mindere mate — ook voor de LKP, en tevens zijn het karakteristieke kenmerken van ons volkskarakter.

Daardoor voornamelijk was het mogelijk, dat het verzet in ons land geen daad van enkele kleine groepen, maar een volksverzet werd. Ieder kon er mee beginnen, als hij zijn verantwoordelijkheid voelde en zijn plicht verstond.

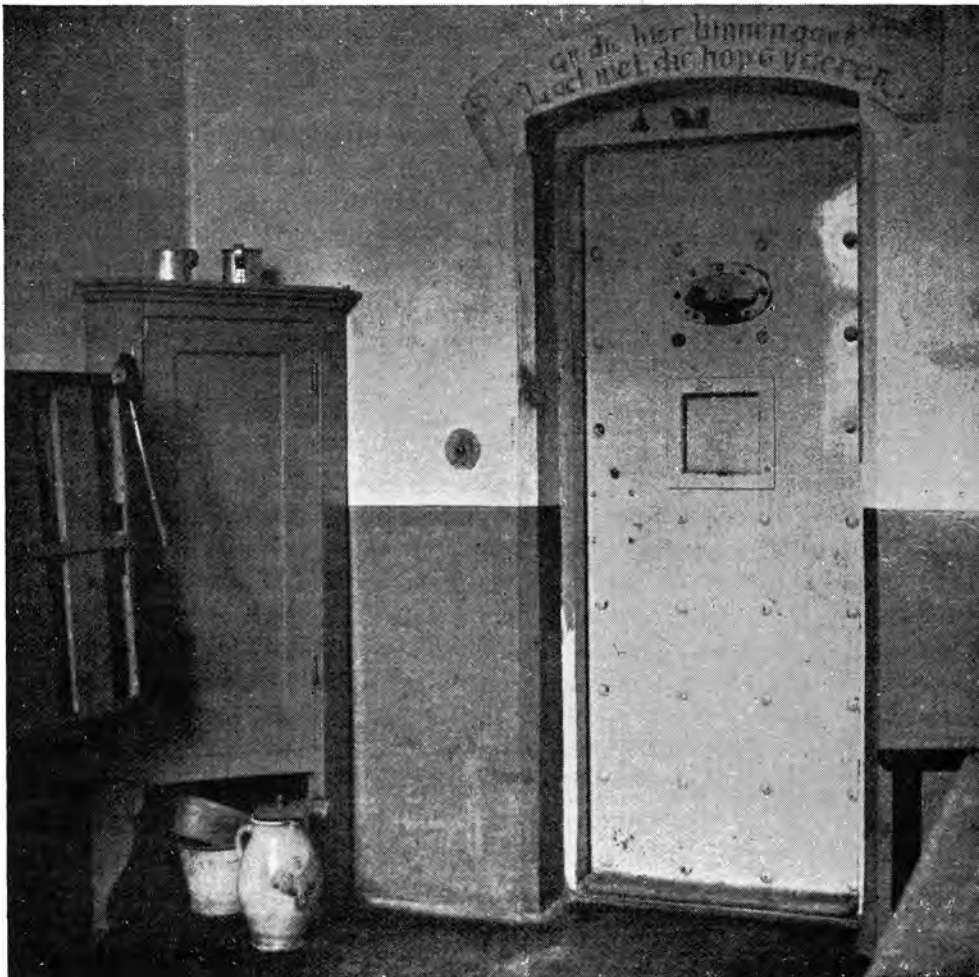
Vervolgens komende tot de persoon van de illegale werker, zouden we hem, naar aanleiding van de motieven, die hem tot het verzet dwongen, in vier groepen kunnen indelen:

- 1e. zij, die het van belang achtten, de vijand te bestrijden om de principes van het nationaal socialisme. Een kleine, maar voor de geboorte en groei van het verzet zeer belangrijke groep, op wie wij hieronder nog nader terugkomen en waaruit de eerste verzetslieden voortkwamen;
- 2e. de grotere groep van hen, voor wie de doorslaggevende factor was, dat men zijn medeburgers hulp wilde verlenen;
- 3e. zij, die door de nood in hun eigen leven gedwongen werden om in het verzet te gaan, die zich niet zelf voor de keuze stelden, maar voor de keuze werden gesteld, doordat zij bedreigd werden door arbeidsdienst, Arbeitseinsatz, krijgsgevangenschap e.d.;
- 4e. zij, die door allerlei bijkomende en hun zelf dikwijls geheel of gedeeltelijk onbewuste motieven in het verzet werden gedreven, waarvan wij noemen: ontevredenheid met hun positie of hun eentonig leven; een kinderloos of ongelukkig huwelijk; samengevat: een in een of ander opzicht mislukt leven.

In het algemeen valt bij het bestuderen van al de motieven, die iemand tot het illegale werk deden besluiten, nuchterweg op te merken, dat veel meer mensen door het leven

— en dus door God — werden gedwongen in het verzet, dan dat het ging om een vrij gekozen offerdaad. Men wordt meestal niet als held geboren, men kan het worden door de omstandigheden.

Wanneer wij een poging ondernemen om uit het ter beschikking staande materiaal het gemiddelde type van de illegale werker te distilleren, zoals hij in de LO en LKP is ingeschakeld geweest, dan blijkt het uiterst moeilijk om eigenschappen of hoedanigheden te vinden, die hem van anderemensen zou-



Het interieur van een cel in de gevangenis te Leeuwarden. Men ziet het tegen de muur opgeslagen bed. Voorts in de hoek een kastje, een voorrecht dat de illegale werkers elders maar zelden aantreffen. In de deur bevindt zich het luikje, waardoor het eten werd aangereikt, en daarboven een klein kijkgaatje, dat van buiten met een draaibaar plaatje was afgesloten.

den onderscheiden.

De sexe heeft geen overwegende rol gespeeld. Hoewel het mannelijk element in aantal de meerdere was, hebben vrouwen en mannen in alle vormen van het verzet samengewerkt, waarbij de vrouw in overeenstemming met haar aard en aanleg meestal een meer onopvallende taak voor haar rekening nam, — huisvesting en verzorging der kameraden, koeriersdiensten etc. Wij komen op haar speciale taak in het verzet nog nader terug in een aparte beschouwing. Toch willen wij er reeds hier op wijzen, dat er voorbeelden zijn aan te halen, waarin zij naast de jongens met de revolver in de vuist aan overvallen heeft meegedaan en reeds kunnen wij vaststellen, dat zij op het werk der mannen dikwijls een sterk stimulerende invloed heeft gehad. Zonder twijfel kunnen wij aannemen, dat het aandeel der vrouwen in het verzet voor dat der mannen niet heeft ondergedaan.

Wat vervolgens de leeftijd betreft, zijn er voorbeelden zowel van zestien- als van zestigjarigen, die in het LO-LKP-verzet een eervolle plaats hebben ingenomen, maar de gemiddelde leeftijd van de illegale werker kwam wel ongeveer overeen met die van de reguliere soldaat: de twintig- tot veertigjarigen waren overwegend in de meerderheid. Als een der oorzaken kunnen wij allereerst aanvoeren, dat men op deze leeftijd het eerst en het meest persoonlijk door de vijand werd bedreigd en dus eerder tot een keuze werd gedwongen, en waar het verzet steeds een antwoord is geweest op de Duitse maatregelen, valt het niet te verwonderen, dat dit antwoord onder de jongere vaderlanders het luidst en het hartstochtelijkst is opgeklonken. Maar verder hebben het jeugdige vuur, de grotere impulsiviteit en het grotere lichamelijke aanpassingsvermogen hier zeker een rol gespeeld. De ouderen gaven soms de indruk, te veel vastgegroeid te zijn aan hun bezit, hun huis en hun gezin, hun positie, dan dat ze dit alles in de waagschaal konden stellen. Daar staat tegenover, dat onder de illegale werkers van gevorderde leeftijd de meest principiële werden gevonden en het valt dan ook niet te verwonderen, gezien de grote behoefte die bij de jongere verzetsmensen bestond aan vaderlijke leiding, dat enkelen uit hen in het verzet der jongeren een leidinggevende rol hebben gespeeld. Juist omdat principes en niet persoonlijke bedreiging bij hen vaak de doorslag gaven, waren zij het ook, die het eerst een plaats in het verzet hebben ingenomen en op de jongeren veelal een aanmoedigende en opwekkende invloed hebben gehad. Sommigen van deze ouderen waren het, die de verderfelijke beginselen van het nationaal socialisme reeds vóór 10 Mei '40 hadden doorzien en die zich niet in slaap hebben laten sussen door de vriendschappelijke houding van de verrader-landvoogd en zijn trawanten in de eerste maanden na de capitulatie, maar die van het begin af reeds in de verzetshouding stonden, dikwijls als eenzame figuren, tot om hen heen de eerste kernen van het verzet zich begonnen te vormen, toen de glimlach van de bezetter voor een wrede grijns had plaats gemaakt.

Speelt de maatschappelijke positie een rol bij het bepalen van het type van de illegale werker in de LO en LKP? Een feit is, dat verreweg het grootste deel voortkwam uit de fatsoenlijke, rustige burger- en boerenstand. Het waren de hardwerkende mensen van de geregelde levenswijze, vóór de oorlog volkomen legaal in alles, de mensen die een stil en gerust leven wensten voor hun gezin en hun bedrijf. De mannen van het vrije beroep waren, vergeleken met het aantal arbeiders, in de meerderheid. Zij voelden zich het meest bedreigd in hun vrijheid, zij konden zich moeilijker schikken in tewerkstelling, zij hebben ook de meeste mogelijkheden gehad om onder te duiken, toen de LO nog niet door heel het land klaar stond met zijn hulp. Maar uit alle standen en alle kringen evenwel hebben de LO en de LKP haar werkers geput.

Het bezit van een gezin is natuurlijk van invloed geweest op de verzetshouding. De zorg voor vrouw en kinderen heeft op vele vaderlanders belemmerend gewerkt. Maar bij de principiële verzetters is deze omstandigheid niet van doorslaggevende betekenis geweest.

„Wat kan een man, oprecht en trouw,
nog doen in zulk een tijd?
Hij kust zijn kind, hij kust zijn vrouw
en strijdt de ijdele strijd.”

En de voorbeelden zijn er, dat juist om zijn kinderen een toekomst in vrijheid te waarborgen, een man zijn leven op het spel heeft gezet. Het grote aantal vaderloze gezinnen, dat door de Stichting '40-'45 verzorgd wordt, spreekt hier een duidelijke taal.

Een vraag naar de kerkelijke richting van de verzetsman mag hier niet ontweken worden, omdat die naar onze mening van grote invloed is geweest. Niet alleen, doordat de kerk, protestants zowel als rooms katholiek, bij monde van haar voorgangers en synodes, haar pauselijke en bisschoppelijke leiding, over het algemeen van grote stimulerende invloed is geweest, vooral in de tweede helft van de oorlog, maar ook doordat de beginselen van het christendom de meest flagrante tegenstelling vormden met die van het nationaal socialisme. Zij, die deze beginselen beleden, moesten zich daardoor ook het eerst en het meest in hun heiligste gevoelens beledigd weten, eerder en meer dan zij, die van zgn. algemeen menselijke normen van goed en kwaad uitgaande, los van enige kerkelijke belijdenis de vijand bestreden. Want het is nog steeds zo, dat deze normen het duidelijkst en het sterkst in de bijbel verankerd liggen. Wat voor de niet-christen een gewetensplicht is, wordt hier, behalve dat, verheven tot een goddelijk gebod. Daarom is het meest voor de christen deze oorlog een heilige strijd geweest. Le soldat de la résistance kon in het algemeen op de vraag, waarom hij verzet pleegde, met een van de hoofdpersonen uit de Deense verzetsfilm „De rode aarde” het antwoord geven: „Omdat ik niet anders kan”. De christen-verzetter wist dit antwoord nader te definiëren met een verwijzing naar het goddelijk gebod. Hij zou zich niet alleen een onwaardige, maar ook een van God verlatene, een verlorene gevoeld hebben, indien hij de oproep van zijn hart zowel als van bijbel of kerk, geen gehoor had gegeven. Hij zou zich geen Nederlander, maar ook geen kind van God meer hebben kunnen voelen. Hij voelde zich in de bezettingstijd voor de keuze gesteld tussen deze wereld en de toekomst, tussen zijn aards en zijn geestelijk bezit, tussen God en de duivel, en het resultaat kon dan ook bij de man „oprecht en trouw”, niet twijfelachtig zijn. Op deze wijze hebben zich mensen in de ondergrondse strijd begeven, terwijl van nature alles in hen zich er tegen verzette. Maar ze konden niet weigeren, toen ze in het geschrei van hun onderdrukte volk de roepstem Gods herkenden.

De vraag is gewettigd, of dan karakter en aanleg niet van invloed zijn geweest. Natuurlijk wel. Mensen met een avontuurlijke aanleg zullen gemakkelijker en ook vroeger de eerste stap op het glibberige pad der illegaliteit hebben gezet dan die met een rustiger, huiselijker karakter. De van nature moedigen na minder innerlijke strijd dan de van aanleg angstigen. De eierzuchtigen zullen zich meer aangetrokken hebben gevoeld tot dit werk dan de bescheidenen en schuwen, de nieuwsgierigen meer dan de in zichzelf gekeerden. Maar bij de overtuigd-gelovigen kunnen al deze factoren hun toetreden tot het verzet hebben verhaast of vertraagd en hen meer of minder geschikt hebben gemaakt voor het werk in het algemeen of voor een bepaalde opdracht in het bijzonder, beslissend voor hun houding ten opzichte van het verzet waren ze tenslotte niet.

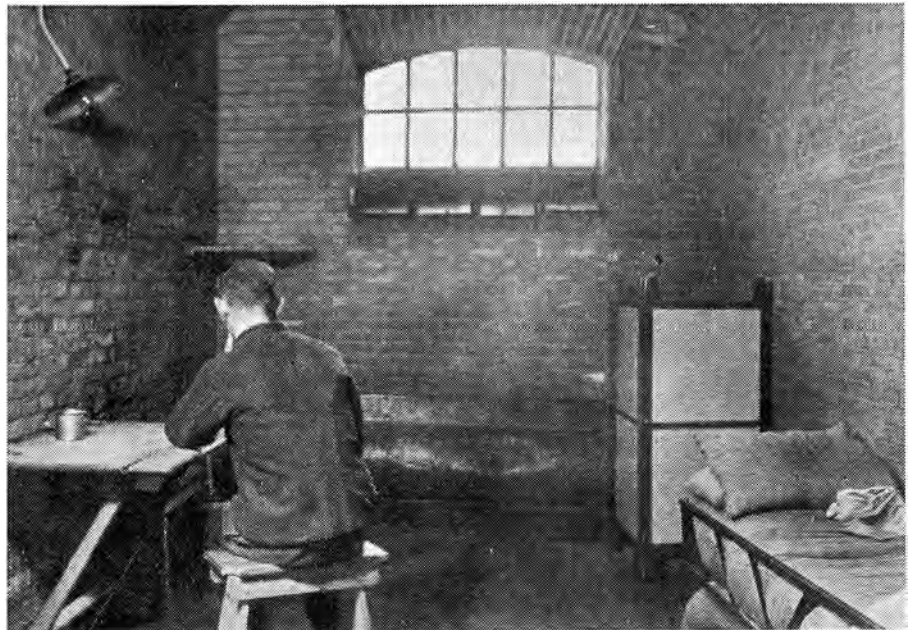
En velen, die uit voor hen zelf onbewuste of maar half-bewuste oorzaken impulsief voor het verzet gekozen hadden uit innerlijke nood, hebben de verschrikkelijke spanningen, die het leven in de illegaliteit of later soms in de gevangenis of het concentratiekamp meebracht, alleen kunnen doorstaan, door zich aan de vaderlijke leiding van een barmhartig en rechtvaardig God toe te vertrouwen. De laatste resten van religieus gevoel in sommiger leven zijn dan dikwijls tot nieuw leven gewekt.

Resumerend kunnen wij zeggen, dat het type van de gemiddelde illegale werker in de

LO en LKP overeenkomt met dat van een doodgewoon mens in de kracht van zijn leven, over het algemeen afkomstig uit de vrije burger- of boerenstand en overwegend uit rechtzinnige kringen. Het was de rustige, nuchtere, fatsoenlijke Nederlander met zijn aangeboren gevoel voor vrijheid en recht, de man en de vrouw wie niets menselijks vreemd was.

De vlam van het verzet is niet meteen door heel het land opgelaaid bij de inval van de Duitsers in Mei '40. Al kan men zeggen, dat het vuur door die inval bij sommigen reeds ontstoken werd, bij de meesten van hen is het spoedig gedoofd in de betrekkelijk rustige tijd die volgde, of als een kleine vonk blijven smeulen, tot die door de maatregelen van de Duitsers tot een schroeiende vlam werd angeblazen.

Er zijn uitzonderingen. Er zijn mannen geweest, die van het begin der bezetting af reeds op alle mogelijke manieren de Duitsers dwars zaten. Dit zijn allereerst de ouderen, de principieel-gevormden die het nationaal socialisme voldoende kenden, om te weten, dat de Duitse wolf, ondanks de schapehuid, waarin hij zich had gehuld, de kwijl om de tanden liep van begeerte om ook hier zijn lusten bot te vieren. Zij hadden in woord en geschrift gewaarschuwd voor het gevaar vóór '40 en zij bleven dat doen: Colijn, Eyckman, Robert Regout, Frits de Zwerver in zijn preken en op huisbezoek, Schilder in zijn artikelen in De Reformatie, de eerste mannen van Vrij Nederland, Titus Brandsma, Pieter 't Hoen met zijn nieuwsbrieven en vele anderen, daar, waar zij maar een gelegenheid vonden. Wij kunnen deze mensen niet dankbaar genoeg zijn, want zij hebben vele Nederlanders, die in begrijpelijke teleurstelling en wanhoop zich opsloten in hun gezin en hun werk met de gedachte: „laat vechten wie wil, ik trek er mij niets meer van aan,” de ogen geopend voor hun plicht om paraat te blijven. Zij zijn de verzorgers van het heilige vuur geweest in de tijd, toen de Duitsers al hun best deden om het met hun gehuichelde vriendelijkheid te blussen. Een ander soort van verzetslieden kwam in de eerste tijd van de bezetting voort uit ons leger. Het waren de mannen, die nadat zij gevochten hadden of, wat meer het geval was, tevergeefs gehunkerd hadden naar de strijd, zich niet zonder meer konden neerleggen bij de smadelijke capitulatie van 14 Mei en op middelen zonnen om de strijd ondergronds voort te zetten. Zij zochten contact met elkaar, zij verzamelden wapens en gelden, zij stichtten de eerste illegale verbonden: het LOF (Legioen oudfrontstrijders), de Oranjewacht en het Geuzenvendel. Zij zijn de pioniers geweest van het gewapend verzet, die in hun geestdrift en zucht naar avonturen, in hun onervarenheid ook en hun al te groot vertrouwen in de zwijgzaamheid en betrouw-



Het interieur van een cel in de gevangenis aan de Amstelveenseweg te Amsterdam. De krib, de kruk, de kroes, het tafeltje en een plankje in de hoek van de cel zijn te zien. Onderaan tegen de achtermuur bevindt zich de verwarmingsbuis, door middel waarvan men gesprekken kon voeren met de bureu. De ton staat achter het scherm, maar zoveel gerief hadden de cellen overigens bijna nooit.

Foto: Cas Oorthuys.

baarheid van het Nederlandse volk, enorme fouten hebben gemaakt, waaraan de latere illegale werkers die voor een deel in deze organisaties hun eerste opleiding hebben genoten, zich konden spiegelen. Daarom hebben de daden van die eerste organisaties grote waarde gehad.

Zo traden in het begin van de oorlog het geestelijk en het praktisch gewapend verzet volkomen gescheiden van elkaar op, wisten dikwijls van elkaar weinig of niets af en hadden ook geen waardering voor elkander. Dit is zo gebleven, tot de maatregelen der Duitsers langzaam maar zeker zo diep in het volksleven begonnen in te grijpen, zo zeer de volksziel geweld begonnen aan te doen, dat enerzijds de principiële voorlichters zich tot illegale daden genoopt voelden, anderzijds de kleine groepen illegale strijders zich bewust werden, dat hun strijd minder tegen een normale bezettingsmacht dan wel tegen de uitingen van een satanisch systeem gericht was. Van die tijd af, die met de ernstige maatregelen tegen de Joden een aanvang nam, begonnen deze twee groepen elkaar te zoeken en was de toestand geschapen, waaruit door wederzijdse bevruchting een groot verzet van „heel het volk” geboren kon worden.

Factoren, die deze geboorte bevorderden, waren de stem van het kerkelijk verzet, die niet ophield te protesteren tegen iedere inbreuk op de goddelijke wetten en menselijke rechten; de politieke partijen en met name de AR, die zich illegaal organiseerden t.b.v. praktische en principiële verzetsvoorlichting; de illegale bladen, die in steeds grotere oplagen werden verspreid en die niet alleen de mensen de ogen openden voor de vele onrechtvaardigheden die bezig waren te geschieden, maar die ze ook deden gewinnen aan voor menigeen de eerste illegale daad: het ontvangen, lezen en doorgeven van een verboden krantje; vervolgens de uitzendingen van de Brandaris en Radio-Oranje, die van het begin af de moed bij de mensen er in trachtten te houden en al spoedig opwekten tot verzet; eindelijk de diepe indruk, die de eerste publicaties van de doodvonnissen op ons volk maakten.

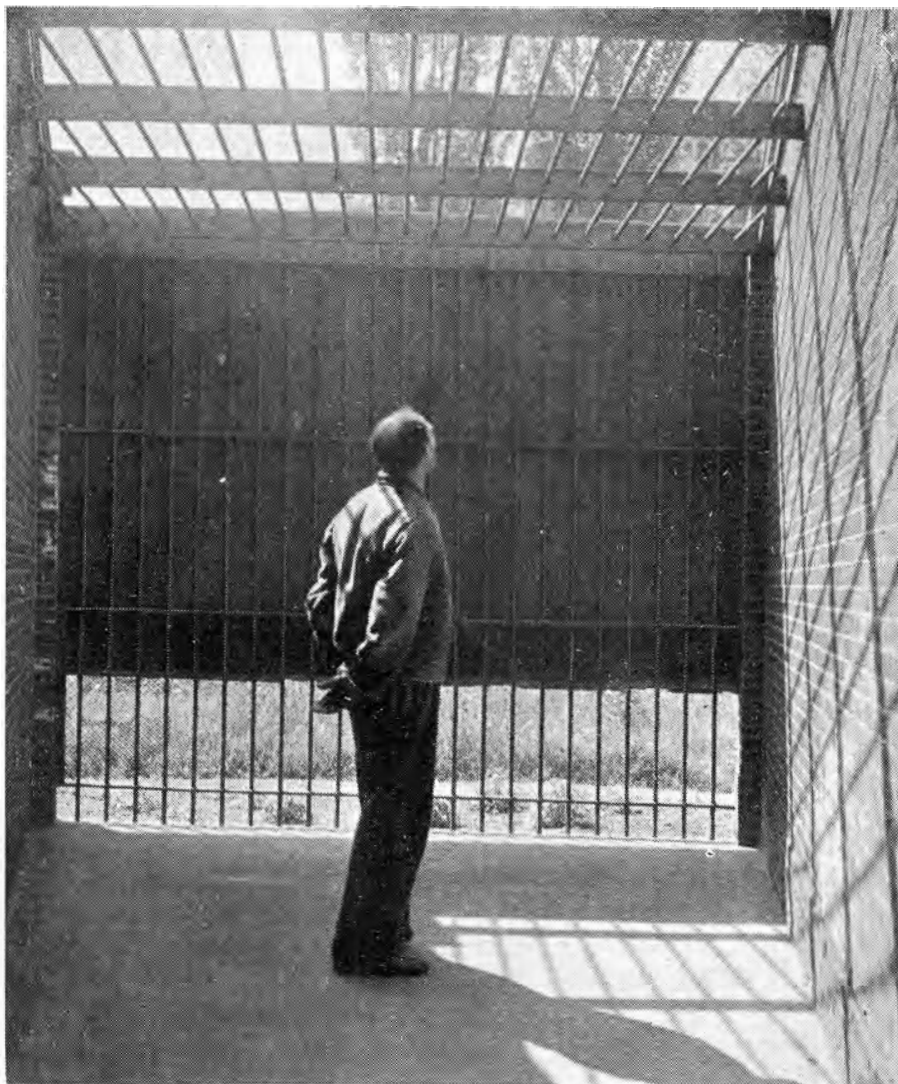
Een factor, die het ontstaan van een algemeen verspreid verzet lang remde, was in orthodoxe kringen de onzekerheid ten opzichte van het gezagsvraagstuk; de vraag of verzet geoorloofd was tegenover een overheid, die onder de toelating Gods hier geïnstalleerd was. (Dergelijke moeilijkheden bestonden bv. in rooms katholieke kring niet.) Wij kunnen dit achteraf overdreven vinden, maar men moet niet vergeten dat de mensen uit de LO en LKP voor een zeer groot deel voortkwamen uit kringen, waarin van geslacht op geslacht gehoorzaamheid aan het gezag gekweekt was en het gewapend verzet niet alleen verboden, maar ook totaal onbekend was. Het moest niet alleen geleerd worden, van de noodzakelijkheid moest de toekomstige verzetsman eerst overtuigd worden. Dat gold voor het gehele verzet, maar in het bijzonder van het gewapend verzet. Het is een getuigenis van de gezonde christelijk-democratische gezindheid van ons volk, dat dit verzet gekomen is en dat het het verzet uit meer revolutionaire kringen geheel overschaduwde heeft.

Natuurlijk vormde het probleem van het gezagsvraagstuk ook de dekmantel voor het egoïsme, de gemakzucht of de angst van sommigen, die zich niet tot verzet geroepen voelden, zolang zij zelf in hun persoon of belangen niet bedreigd werden. Dat maakte veel gereedeneer over deze kwestie en over de uitgebreide brochure, die de Anti-Revolutionaire leiding er over in het geheim had verspreid, bij voorbaat onvruchtbaar: onwilligen vallen tenslotte niet te overreden. Zelfs toen arbeidsdienst en Arbeitseinsatz hun slachtoffers begonnen te maken, toen ronduit door de nazi's uitgebruld werd, dat de Joden als volk zouden worden uitgeroeid, waren er, wier beginsel hen een plaats in de rijen van het verzet voorschreef, maar die vele uitvluchten zochten om daaraan te ontkomen en die de uitspraak van enkele radicalen, dat God de leugen en het geweld zou sanctionneren, indien zij werden gebruikt om de gerechtigheid te dienen, ontstellend van goddeloosheid achtten.

Aan deze onvruchtbare toestand werd een verrassend einde gemaakt door de Duitse

afkondiging van de meldingsplicht voor het voormalige Nederlandse leger in '43 en de daarop volgende Meistaking.

Het belang van deze staking voor de groei van het verzet kan moeilijk hoog genoeg worden aangeslagen. Heel het volk had zich als een eenheid bedreigd gevoeld, alsoe eenheid was het opgestaan, het hart had gesproken tegen alle waarschuwingen en bezwaren van het verstand in. De verontwaardiging over de ontrouw der Duitsers had aan alle zelfbedrog een einde gemaakt, de schreeuw om recht had alle gepraat overstemd. En al werd die schreeuw spoedig in bloed gesmoord, zij bleef in stilte doorklinken, zij uitte zich in een levend verlangen om te helpen en te strijden naast de weinigen, die



Een luchtcel.

Foto: Cas Oorthuys.

tot nu toe alleen hadden gestaan. Voortaan mochten de nazi's correct en vriendelijk zijn en gluiperig beleefd en hun maatregelen met een schijn van recht trachten te dekken, het hielp hun niet meer. Het volk in zijn brede lagen had eenmaal hun ware gelaat gezien en het vergat het niet meer. Het had ook in de staking gemerkt, op wie het rekenen kon; het kende zijn vijanden en zijn vrienden. De strafmaatregel, die op de staking volgde, het inleveren van de radiotoestellen, was een psychologische blunder van de eerste rang, want juist in het bezit van een eigen radio voelde de kleine burger, die misschien nog geen ander offer van betekenis had behoeven te brengen, zich getroffen. Het volk leefde immers bij zijn radio in die tijd.

En bij dit geweldig grote psychologische voordeel voor het verzet kan dan nog dit praktische voordeel worden genoemd, dat velen die ten gevolge van de meldingsplicht persoonlijk bedreigd werden door de Duitsers, daardoor tot de beslissing kwamen om onder te duiken en uit het aldus ontstane reservoir kwamen veel verzettters voort, zodra zij met een verzetsman in aanraking kwamen.

De zomer van '43 is de tijd der geboorte geweest van het grote en algemene verzet. De LO, najaar '42 opgericht door enkele ouderen, en voornamelijk door ouderen gesteund en

gedragen, groeide nu als een wonderboom en breidde spoedig haar beschermende takken uit over het gehele land. De deuren stonden nu meer open voor de onderduikers, de nodige gelden stroomden gemakkelijk toe, voor Frits de Zwerver regende het uitnodigingen om te komen spreken, hulp werd aangeboden van zijden, waarheen men zich vroeger niet had durven wenden.

En wie met een kleine daad begonnen was, één blaadje, één maal een gift, één onderduiker voor enkele dagen, ging spoedig verder op het hellende pad. De voldoening, iets tegen de vijand ondernomen te hebben, overspoelde de angst, en spoedig zat men diep in het illegale werk. Wie eenmaal ja gezegd had in het verzet, wilde meestal het neen niet meer over de lippen.

Nu werkte het principiële verzet door. De ouderen hadden het gepredikt, zij hadden de LO opgericht, zij hadden de eerste Beursvergaderingen bezocht, nu waren het vooral de jongeren, die hun gelederen kwamen versterken. In hun christelijke verbanden hadden zij elkaar dikwijls reeds gevonden: op de in het geheim — als bijbelsestudiekringen — voortbestaande Jongelingsverenigingen, in de Christelijke Korfbalbond etc., zoals ook de ouderen dikwijls het eerste contact gekregen hadden op de AR-theekransjes, de Christelijk Boeren- en Tuindersbond, de Christelijke Bond van patroons in het meubileringsbedrijf.

Het kerkverband in RK-kringen heeft een soortgelijke invloed gehad. Men bleef hier aanvankelijk werken in de reeds bestaande organisatievormen, gebruik makend van de parochiële en interparochiële contacten, de verbindingen met de verschillende kloosterorden en congregaties, terwijl ook hier de oude jeugd- en vakorganisaties goede mogelijkheden boden. Ook heeft het verband van de Nederlandse Unie vooral in het Zuiden des lands bijgedragen tot het verzet.

Naar aanleiding van de tijd, waarop iemand tot het verzet besloot, valt voor de kwaliteit van zijn werk als verzetters niets af te leiden. Wel kan men zeggen, dat verschillende jongeren, door hun grotere geestdrift, impulsiviteit en soepelheid de ouderen spoedig over het hoofd groeiden. En al bleven de ouden over het algemeen de leiding behouden, zij werden dikwijls opgestuwd en tot acties gedreven door de schare jongeren, die hen bezielde, en wier ondernemingsgeest soms slechts met moeite te remmen was.

2. BESPREKINGEN EN VERGADERINGEN

Besprekingen en vergaderingen hebben een zeer belangrijk onderdeel gevormd van het illegale werk. Op degelijke afspraken en besluiten, hier in onderling overleg gemaakt en genomen, berustte de goede gang van zaken bij de eigenlijke acties. Bij een KP-overval bv. werd zo weinig mogelijk aan de omstandigheden of aan het toeval overgelaten en een goed geslaagde kraak, die nog geen half uur duurde, was dikwijls de vrucht van vele besprekingen, waarmee dagen of zelfs weken gemoeid waren geweest. Bij het LO-werk nog veel meer waren geregelde besprekingen met plaatselijke, provinciale en landelijke medewerkers noodzakelijk en in provinciaal zowel als in landelijk verband kwam men dan ook al spoedig wekelijks bijeen.

Dit werk was niet zonder gevaar. Integendeel, hoe meer de SD ingeschoten raakte in de bouw en de werkwijze van de organisaties, hoe gevaarlijker het werd; en de historie heeft dit bewezen door de ontstellend rijke vangsten, die zij soms, door deze bijeenkomsten te overvallen, heeft gedaan. Het spreekt dan ook vanzelf, dat zich langzamerhand bij de illegale werkers allerlei veiligheidsmaatregelen ontwikkelden om voor eventueel gevaar zo goed mogelijk gewaarborgd te zijn.

Bij het plaatselijk werk, vooral op het platteland, was dit het minst nodig. Daar kende men meestal iedere medewerker persoonlijk van de jeugd af, en zodra er iets in het dorp